

Psihoanaliza in znanost

UVOD

“Znanost je iz svojega lastnega delovanja v zgodovinskem razvoju izoblikovala potrebo po delovanju in povezovanju navzven.” (Mali, 1998: 172)

Odprtje ‘navzven’ v citatu lepo ponazarja metamorfozna podoba človeka znanstvenika, ki hkrati sledi spremembam vloge znanosti v družbi. Ko je bila znanost še v povojih, so razpršen diskurz gradili in zbirali čudaki, asocialni posamezniki. Njihov greh je bil, da se jim projekcije človekovih vrednot v bivajoče niso zdele več sprejemljive in so naravi z eksperimenti začeli postavljati vprašanja in s tem načeli tedanjo družbeno kohezijo. Mnogi so bili razglašeni za norce ali heretike, lahko pa kar oboje. A duh časa je dozorel, zahvaljujoč predvsem filozofiji, za razvoj *znanstvenega diskurza*. 17. stoletje je z nastopom znanosti najbolj določujoč mejnik zgodovine modernega človeka. Človek je bil takrat primoran na novo premisliti svoje mesto v svetu. Svet, kakršnega je človeštvo poznalo do takrat, je umrl, utihnil, Bog se je skrtil (in, dodaja Leibnitz, računal). Po znanstveno-filozofski revoluciji svet ni več končen, sklenjen in hierarhiziran,¹ ampak neskončen, neomejen in razvrednoten. Ta revolucija je definirala zgradbo sodobne misli – *znanstvene misli*. (cf. Koyrè, 1988)

Ne bomo pretiravali, če rečemo, da je za znanstveni diskurz konstitutivna človekova ‘norost’.² Lahko bi celo rekli, da bomo v prvem delu teksta sledili nekemu obratu: če rečemo, da so se z znanostjo v 17. stoletju ukvarjali samo norci, lahko na prehodu iz 19. v 20. stoletje opazimo težnjo, da bi se norosti³

¹ Bivajoče je človek dojemal kot hierarhizirano in ovrednoteno. Spomnimo se Platonove prispodobe o votlini: votlina – temno, lažno, najnižje, nato postopoma proti svetlobi, Soncu, Ideji, Vrhovnemu Dobremu.

² Z ‘norostjo’ mislimo tisto norost, ki jo je imel v mislih Lacan, ko je rekel, da je samo norec lahko svoboden (vsi drugi smo ujeti v diskurz Velikega Drugega); že Cantor, ki je odkril nepreštevno neskončnost in hkrati pogosto obiskoval psihiatrično kliniko, je trdil, da je bistvo matematike v njeni svobodi. (cf. Problemi-Eseji, 1994, 2/3, Uvod)

³ Tu je z norostjo mišljena patologija človekove psihe, ki je bila povsem prepuščena vraževerju, praznemu mozganju, sanjaštvu in prevarantstvu, kar ji pravzaprav tudi še danes ni prihranjeno.

lotili z znanstvene perspektive. To težnjo po strukturaciji človekovega duševnega življenja je v nauku Sigmunda Freuda – *psihoanalizi* – našel Jacques Lacan in na podlagi lastne psihoanalitične prakse razvil tezo, da se je psihoanalitični diskurz lahko razvil samo v obzorju moderne znanosti, diskurzu, ki je nastal z matematizacijo fizike v 17. stol.

Če se vrnemo k liku znanstvenika, danes velja prav nasprotno: znanstveniki (in znanstvenice) so spoštovani akademiki, visoko specializirani na svojem področju, intelektualne pošasti, ki so za svoje delo dobro plačane, združuje pa jih znanstvena skupnost. V družbi imajo visok ugled, saj so pòrok vedno novih in novih objektov, ki zadovoljujejo njene trenutne kaprice in od katerih produkcije je vedno bolj odvisna. Te znanstvene objekte dobimo, ko znanstveno teorijo predamo človekovi domišljiji – neznanstveni kategoriji –, ki iz nje nekaj naredi. Tu je potrebno opozorilo, da je to, kar naredi, v razmerju do same teorije radikalno kontingentno, antijungovsko rečeno: v teoriji ni nobenih arhetipov možnih objektov. Domišljija ne črpa iz teorije, ampak iz *nezavednega*, kjer – še bolj antijungovsko rečeno – tudi ni arhetipov možnih objektov. Zato, strogo vzeto, praksa ni udejanjena teorija, ampak udejanjena domišljija, udejanjeno nezavedno. Teorija le zagotavlja, da imamo, kar se nje same tiče, vsi enake možnosti prakticiranja.

Lacanovska psihoanaliza nas, v nasprotju s popularno predstavo o nezavednem kot nečem težko dostopnem, globoko v človeški psihi skitem in potlačenem (prisposoba o ledeni gori), uči, da je nezavedno zunaj. To preprosto pomeni, da je nezavedno ves čas prisotno, med nami, kaže pa se v spodrseljajih, šalah, nezavednih prisilah in tako dalje. Freudovo izjavo ‘sanje so kraljevska pot do nezavednega’ moramo brati: ‘analize sanj so kraljevska pot do nezavednega’, saj prav skozi analizantove spodrseljaje in odpore v pogovorih o njegovih sanjah (torej analizi) nezavedno ‘pride ven’. Nemara bi se nezavedni podlagi produkcije znanstvenih objektov lahko približali prav z analizo spodrseljajev – čemu znanstveni objekt konstitutivno zgreši (nikoli ni *to*), šal – kako nam na znosen način pripoveduje neznosno o nas samih (tamagochi), in prisil – kaj botruje občutku, da se vse ponavlja, da je vse isto (a vedno pride še). Vse to nazorno dokazuje gora odpadlih znanstvenih objektov. Najbolj grafično je bistvo *od-padka* ponazorila ruska vesoljska postaja Mir, ko je dobesedno od-padla z neba.

LACAN

Epistemologija

Lacanova epistemologija se vrti okoli razlike med *spoznanjem* in *znanostjo*. V nasprotju z znanostjo Lacanov diskurz utemeljuje spoznanje kot nemožno.

Spoznavna teorija, če si jo ogledamo kot sistem, je v sebi vedno nosila neki ideal, ki je bil formuliran na različne načine, vendar v osnovi ni bil nikoli nič drugega kot združitev subjekta in objekta. Drugače povedano: spoznavna teorija predpostavlja *naravno sorodnost* subjekta in objekta, harmonijo med spoznavajočim subjektom in spoznanim objektom (cf. Miller, 1983: 51).⁴ Spoznanje kot nemožno lahko utemeljimo z vpeljavo dveh Lacanovih izrekov, udarnih fraz, ki jemljeta dih in ju moramo razumeti v kontekstu, drugače lahko ostanemo brez sape. Prva je: 'Ni spolnega razmerja!' Spolno razmerje kot popolno zlitje, simbiozo para v Eno, ne obstaja. Ta simbioza se nikoli ne izvrši do konca, vedno imamo na koncu neki preostanek, ki ni skupen, nekaj, kar se izogne stopitvi, natančneje: fantazme. Fantazme naredijo čistost spolnega razmerja nemožno. Zanimivo, da še danes radi Freuda tlačimo v panseksualistični diskurz, v smislu, da mu 'vse potegne na seks', medtem ko iz notranje logike Freudovega diskurza Lacan potegne radikalno diametralen sklep: *spolno razmerje ne obstaja*. In spoznavna teorija ne počne nič drugega, kot da tolmači to spolno razmerje; "spoznanje v neskončnost opeva imaginarno svatbo moškega in ženskega principa" (ibid., 52), moški spoznavajoči subjekt in ženski spoznani objekt. Druga fraza, ki je neposredno povezana s prvo, se glasi: 'Ženska ne obstaja!' Kaj to pomeni, si lahko približno predstavljamo s primerom Živali. Obstajajo živali, ne obstaja pa Žival. Prav tako obstajajo posamezne ženske, torej ženska, še ena ženska in še ena ženska, ne obstaja pa Ženska. Ni skupnega imenovalca, na katerega bi se dalo zvesti vse ženske, ni označevalca, s katerim bi zapopadel Žensko. Ženska, objekt spoznanja, se nam torej vedno izmuzne. 'Ženska ne obstaja!' in 'Ni spolnega razmerja!' sta epistemološki tezi in za Lacana poskus spoznavne teorije objekt spoznanja napraviti komplementarnega subjektu ni nič drugega kot eden od načinov, kako udomaćiti žensko (cf. ibid.).

Spoznanje na delu je moč grafično ponazoriti z grafom pulzije (cf. Lacan 1996, 164), ki ga Lacan konstruira, da bi ponazoril, da je pulzija vedno le delna pulzija, da je njeno gibanje krožno, saj objekt konstitutivno zgreši. Gre za Freudov *Trieb*, ki ga prevajamo z gon, nagon ali pulzija, instanco, ki so jo mnogi skušali zvesti na instinkt, a nikakor ne gre za to.⁵ Členi grafa so spoznavajoči subjekt (\$), njegov objekt spoznanja (*a*), problemsko polje in pot. Spoznavajoči subjekt prebije določeno problemsko polje in se napoti k objektu *a*; *a* označuje Lacanov *objet petit a* (*utre*), objekt mali drugi, znan tudi kot *objekt-razlog-želje*. Za nas je bistvena

⁴ Primer spoznavne, predznanstvene prakse je recimo Platonovo Sonce kot Dobro, Ideja. Danes nam Sonce vzbuja precej bolj antagonistične občutke, Platon pa ga ni videl kot žareče nebesno telo božjastnih temperatur in razmer, od katerega smo ravno prav oddaljeni, da sploh pride do tega 'smo'.

⁵ Gon je nezavedna tvorba, nezavedno pa je strukturirano kot govorica (Lacan). Gon kot tak je strogo vezan na subjekt govorice, medtem ko instinkt iz reda govorice izpade in je formiran v samem telesu, v redu živalskega.

sama *drugost* tega objekta: *a* (objekt spoznanja oz. resnica objekta spoznanja) je v razmerju do (spoznavajočega) subjekta vedno radikalno *drugi*, do srečanja/zlitja nikoli ne pride, vsak poskus spodleti, nikoli ne zvemo resnice. Lacan za ločnico uporabi angleški besedi *aim* (to, na kar merimo) – *a*, in *goal* (za kar v resnici gre) – obhod. (cf. *ibid.* 165) Razmerje med $\$$ in *a* je podobno razmerju med Ahilom in želvo, kot ga sicer v malce drugačnem kontekstu zameji Lacan: “Povsem jasno je, da lahko Ahil želvo prehit, ne more pa je dohiteti. Doseže jo šele v neskončnosti.” (Lacan, 1985: 10) Lahko je pred njo ali za njo, le skupaj, *eno* nista nikoli. V tej luči je ta Zenonov paradoks o Ahilu in želvi eden od načinov formulacije, da ni spolnega razmerja.

Znanost

Če spoznanje po principih spoznavne teorije ni možno, pa to nikakor ne velja za znanost, ki jo Lacan “loči od predmodernih narativov”. (Žižek, 2001: 135) Znanost v strogem pomenu – v 17. stoletju rojena kot matematična (oz. matematizirana) fizika, ki je nastala v nekem specifičnem religioznem kontekstu (cf. Koyrè) – prav nasprotno od spoznavne teorije predpostavlja, da med subjektom in objektom – *ni* naravne spolne sorodnosti, da ni naravnega spolnega tropizma. Še več: avtorji znanstvenega diskurza so morali nekako predpostaviti, da ni spolnega razmerja. Znanstveni pristop je zahteval deseksualizacijo sveta (cf. Miller 1983, 53).

Znanost zahteva ločitev med simbolnim in imaginarnim, med označevalcem in podobo. Nastanek najvažnejših enačb teorije gravitacije je zahteval odstranitev vseh estetskih, torej imaginarnih vrednosti, ki so jih pripisovali gibanju zvezd.⁶ Zakaj so enačbe Newtonove teorije morale čakati na Newtona? Ker so bili do takrat še vedno prepričani, da morajo zaradi vzvišenosti zvezd nebesne orbite imeti popolno obliko, torej ne smejo biti eliptične, ampak krožne, saj naj bi bil krog oblikovno popoln. To je estetska zahteva. Trenutek za newtonovsko enačbo je nastopil takrat, ko so nebesnemu svodu nehali pripisovati kakršenkoli imaginaren pomen, ko so nehali misliti na vzvišenost planetov in so se odpovedali zahtevi po popolnosti, da bi se zadovoljili z nekaj majhnimi simboli, ki se jih da napisati na košček papirja in ki veljajo za celotno stvarstvo (cf. *ibid.* 56). Znanstvena teorija zahteva naslonitev na označevalec, ločen od vsakega imaginarnega pomena.

Znanstveni diskurz se vzpostavlja na podlagi izničnega pomena, na podlagi konstrukcije sistemske mreže elementov, ki so sami na sebi brez pomena, med seboj pa koherentni in konsistentni. Iz tega sledi, da za znanost ni konstitutivno merjenje. Znanost je mnogo več kot samo številke. Vzemimo topologijo, vedo, iz

⁶ Kepler, recimo, je svet videl kot izraz Boga, ki simbolizira trojico: Sonce predstavlja Boga Očeta, nebesni obok Sina, prostor med njima pa Svetega Duha. (cf. Koyrè, 55, cf. tudi op. str. 232)

katere je črpal tudi Lacan. Topologija je geometrija brez mere, kjer ni dolžin in razdalj, kjer gre le za shematsko označevalno mrežo, ki je opora objektov. Primer takega objekta je Möbiusov trak, ki ga je leta 1860 odkril matematik Möbius, na podlagi katerega je Lacan pokazal, da se morda ne da vedno razlikovati čelne in hrbtne strani, da je včasih med njima korelacija in kontinuiranost, da nezavedno ni v globini, jezik pa na površini (cf. *ibid.*, 54–55). Za kriterij znanstvenosti ne moremo vzeti tega, kar so eksperimentalne znanosti opredelile za lastno znanost. Usoda znanosti je zapisana drugje. Znanost je zvezana s formalizacijo, ne z merjenjem. Z merjenjem dobimo število, število pa ima za znanost smisel le, v kolikor “zagonetno predstavlja prisotnost označevalca v realnem” (*ibid.*, 55). Realno je tu tisto, česar se ne da zapisati, kar uhaja označevalni operaciji, hkrati pa je realno sam zapis kot objekt. Zapis ne deluje na ravni Simbolnega, kjer deluje označevalec, ampak na ravni Realnega, zapis je to, kar se vedno vrača na isto mesto, kar vedno velja. Ti dve izključujoči se opredelitvi (realno kot nemožno in realno kot sam zapis) Lacana navedeta k sklepu: “Realno se lahko vpiše le skozi zagato formalizacije” (Lacan, 1985: 77), je to, kar se “*ne preneha ne zapisovati*” (*ibid.*, 78), realno je “čer, ob kateri zapisu ali formalizaciji spodleti, toda prav skozi to zagato, nemožnost, se lahko v zapisu dotaknemo realnega, obkrožimo njegovo prazno mesto.” (Žižek, 1987: 188) Označevalec je čista forma, izpraznjen vsebine, pomena, je mrtva črka, kost, je v naravi, vendar glede na naravo samo nič ne pomeni. Formalizacija pomeni organizacijo označevalca po matematičnih zakonih, je način, kako se v Simbolnem dotaknemo Realnega. Število kot vrednost, vsebina, brez opore v označevalcu in zakonih, ki ga obvladujejo, nima nobenega smisla.

Psihoanaliza in znanost

Jacques-Alain Miller (Miller, 1994) je pokazal, kako se je Lacanovo dojemanje znanosti na nekem mestu njegovega poučevanja obrnilo. Lacan je že od začetka trdil, da imata znanost in psihoanaliza nekaj skupnega. To je *subjekt znanosti*, za resnico katerega pa je znanost slepa, saj je iz znanstvenega diskurza izključen. Gre za kartezijanski *cogito*, ki vznikne kot neodpravljen preostanek operacije hiperboličnega dvoma. Dvomiti v vse pomeni zavreči stvari, kot se nam kažejo, torej suspendirati imaginarno. Rezultat je izpraznjeni subjekt, “ki sploh ne obstaja kot sfera, ki bi vsebovala cel kup predstav, posebnosti in lastnosti, temveč le kot izginjajoča točka” (Miller, 1983: 62), ki je le, dokler *dvomi/misli*. V prvi fazi je torej izpostavljal *resnico*, resnico, o kateri znanost noče nič vedeti, “resnico, za katero se predpostavlja, da deluje” (Miller, 1994: 85), namreč nezavedno. Kritiziral je logično obliko znanstvene vednosti, “kolikor prav ta znanstveno vednost drži proč od resnice, in sicer resnice subjekta. Tako je sam subjekt znanosti zakrit

pred znanostjo” (ibid.), nekako izključen iz znanstvenega diskurza, zaradi česar se ta kaže kot brezosebni diskurz. Temu znanost pravi *objektivnost*. S tem je Lacan psihoanalizo distanciral od znanosti natanko v pomenu, da je poklicana k temu, da iz znanosti izlušči zakrito resnico (cf. ibid.), resnico subjekta.

V drugo fazo ga je vodil prehod od *resnice* k *vednosti*. Ta prelom pomeni povsem novo stališče psihoanalize do znanosti. Če je Lacan v prvi fazi dajal poudarek temu, kar je iz znanosti izključeno, je v drugi poudarjal pozitivno plat znanosti, psihoanalizo je vabil k posnemanju, k izenačitvi z znanostjo. Prehod od nezavednega kot resnice k nezavednemu kot vednosti je spremljal nov način podajanja zakonov v analitičnem izkustvu. Lacan je izumil par označevalcev, ki jih je poimenoval *matemi*. Ti so mu služili kot člani, s katerimi je operiral, ko je skušal strukturirati analitično izkustvo. Govor, ta privilegiran medij izkustva, ‘talking cure’, se je umaknil pisavi, a ne pisavi kot literaturi, ampak *zapisu*, ki *izhaja iz logične oblike znanstvene vednosti* (cf. ibid., 87). Lacan je vednost o nezavednem postavil po znanstvenih principih in s slavno *vrnitvijo k Freudu* vztrajal, da je psihoanaliza možna le v obzorju moderne znanosti. Zato je po zgledu čistih znanosti (predvsem logik in topologije) analitično izkustvo razbremenil psihologične navlake, “literaturo je osvobodil njene žindre” (Miller, 2001: 243) in vpeljal strog označevalni sistem, katerega člani so *matemi* in nastopajo v različnih formulah, shemah in matricah, ki zajemajo in ponazarjajo določene elemente analitičnega izkustva.

Newtona so imeli za obskuranta. Spraševali so se namreč, kako je mogoče, da planeti poznajo Newtonove gravitacijske zakone. Kako lahko ubogajo te zakone? To razmerje med naravo in naravnimi zakoni je Lacana glede znanosti pravzaprav najbolj mučilo. Trdil je, da mora biti znanosti inherentna ideja, da “določeno vèdenje že obstoji v realnem,⁷ da v realnem deluje artikulirana mreža označevalcev neodvisno od naše vednosti o njih.” (Miller, 1983: 59) Newton je z označevalno artikulacijo zakonov ugotovil le, da ti zakoni delujejo v realnem (ibid.), da so vedno isti, torej da realno odgovarja vedno enako. (cf. Miller, 2001: 253) Matematična fizika ne dokazuje drugega kot to, da v realnem obstoji neko vèdenje. Realno je “naseljeno z neko vednostjo, to pomeni, da odgovarja matematičnim zakonom.” (Miller, 1994: 87) Kamen pade na zemljo po zakonu gravitacije. Toda ali se kamen spozna na matematično fiziko? Nekatere rastline razporejajo svoje liste v skladu s fibonaccijevo serijo. Toda ali se rastline spoznajo na matematiko? K temu vprašanju se lahko približamo le s predpostavko, da lahko naravna dogajanja zajamemo z organizirano artikulacijo formalnega zapisa serije označevalcev, ki so med seboj konsistentni, a izpraznjeni pozitivne vsebine.

⁷ Narava je realno kot nemožno prav na način, da ni možna na ravni zapisa, vendar se je s samim zapisom dotaknemo. Naravo lahko določimo le po zakonih, ki jo obvladujejo, na ta način je realna v lacanovskem pomenu.

ZNANOST KOT DELNI DRUŽBENI SISTEM

Moderna družba se kaže kot družba brez centra, brez hierarhije. Ker je znanost kot kompleksen sistem v kompleksnem družbenem sistemu odvisna od drugih sistemov, ji podpora teh sistemov jamči ugled v širši družbeni konstelaciji. Ta ugled ji ni jamčen le z *diskurzom resnice*, ki mu je znanost zavezana, ampak z odgovorom na vprašanje, kaj lahko znanost nudi. Znanost nudi objekte, saj resnica nima neposredne tržne vrednosti. *Znanstveni objekt* je vezni člen med znanostjo in družbo, stičišče *pro* in *lay*, je to, prek česar znanost komunicira z družbo, saj je strogi znanstveni diskurz, teorija, še vedno stvar zaprtih znanstvenih krogov. Znanost kot *delni družbeni sistem* je prek strukturalnih spojev spojena z družbenim okoljem, ki se mu konstantno prilagaja. Vplivi okolja (politika, ekonomija, javnost) sicer prehajajo v njene programske strukture, a gonila znanstvenega diskurza se ne dotaknejo.

Ker je znanost kot delni družbeni sistem povezana z okoljem, je od njega odvisna in od njega prejema različne zahteve, hkrati pa je zavezana lastnemu programu, je jasno, da med delnimi družbenimi sistemi prihaja do trenj. Vsak strukturalen spoj nalaga konstantno prilagojenost, torej je funkcionalnost celotnega družbenega sistema odvisna od *stopnje prilagojenosti* sistemov med seboj. Zato je za vsak delni družbeni sistem potrebna *refleksija*, ki "spodbuja samoomejitev lastnih možnosti glede na nujne možnosti drugih sistemov." (Mali, 173) Tu lahko lociramo težavo. Niklas Luhman je v teoriji družbene diferenciacije tematiziral tri sistemske reference, ki pomenijo, da je delni družbeni sistem "v razmerju do skupnega sistema, do drugih delnih sistemov in do samega sebe." (ibid.) Jasno je, da – ker je idealna družba, v kateri bi vsak delni sistem ugajal vsem drugim, zadovoljeval širšo družbeno idejo in hkrati v polnosti razvil lastni potencial, iluzija – so delni družbeni sistemi primorani v kompromise. Osredotočimo se na 'razmerje do skupnega sistema', ki je najbolj problematično. Ko govorimo o skupnem sistemu, metasistemu, družbi kot celoti, mislimo na *idejo o skupnem sistemu*, ki participira v vseh delnih sistemih. Vendar če gre za idejo o skupnem sistemu, to še ne pomeni, da imamo opravka s *skupno idejo*. Mar ni retorika 'v-imenu-boljše-družbe-prihodnosti' lastnost vseh družbenih sistemov? Mar ni ultimativna obramba vsakega sistema ta, da je njegov doprinos v nekem pogledu ključen za razvoj družbe, da je treba gledati na gozd, ne na posamezno drevo, da je treba pogledati 'veliko sliko'? Mar to ne kaže na radikalno razpršenost 'razmerij do skupnega sistema'? Vsak delni družbeni sistem si zgradi svojo fantazmatsko podobo 'idealne družbe prihodnosti', na podlagi katere presoja upravičenost zahtev drugih sistemov. Vsi se trudijo k boljši prihodnosti, ta pa se kljub temu kaže vedno bolj črna.

V odnosu do kapitala in moči si delni družbeni sistemi niso toliko komplementarni, kolikor so si konkurenčni. Integracija je vedno kompromis, vsak

kompromis pa pomeni, da se moramo nečemu odreči. Šele posledice izbojevanih kompromisov tvorijo med seboj komplementarno celoto, v kateri pa si vedno nekdo liže rane. Z vidika vsakega delnega sistema pomeni kompromis povsem upravičeno tudi korak stran od 'skupne ideje'.

Kaj to pomeni za znanost? Kot vsak delni družbeni sistem je ves čas v paradoksalni situaciji, ko do nje od drugih sistemov prihajajo zahteve, ki se med seboj izključujejo (če bi torej obstajala kakšna realna 'skupna ideja',⁸ do te situacije ne bi moglo priti). Pravi duh časa, obsedenost z močjo in dominacijo, se torej pokaže v situacijah, ko nekemu sistemu uspe izpolniti dve nasprotujoči si zahtevi. Znanost ima to sposobnost zaradi *utemeljenosti v označevalcu*, torej v strogi teoriji, ki naj bi bila od 17. stoletja izvzeta iz moralnih in etičnih razglabljanj. Vzemimo enostaven primer: za črpanje naftne družbe izkoriščajo ogromne potenciale znanosti za izgradnjo boljše, večje, sposobnejše, učinkovitejše naftne ploščadi, ki mora biti hkrati prilagojena specifičnim razmeram (kilometre globoka dna oceanov, sile morskih in zračnih tokov itd.), po drugi strani pa smo priča vedno glasnejšim in vedno bolj zdravorazumskim zahtevam po zmanjšanju onesnaženja, ki narekujejo nenehno iskanje alternativ naftnim derivatom, ki bi bile približno enako učinkovite, a prijaznejše okolju. Znanost se je obeh nalog lotila z enako vnemo in zadovoljila oboje: ploščadi so vedno učinkovitejše, nafto še vedno črpajo, hkrati pa so pri bavarskem avtomobilskem koncernu BMW razvili avtomobil na vodikov pogon.⁹ Tu seveda pride do križanja interesov. Stvari so postavljene na tehtnico, in še vedno velja 'punchline' o mestu, ki ni dovolj veliko za oba. Nekdo bo potegnil kratko. V trenutni globalni situaciji je naftni lobi premočan, tako da je avtomobil na vodikov pogon kljub vsem okoljevarstvenim prednostim eksotika, zaradi oviranega preboja na trg pa tudi draga eksotika. Problem je seveda v postavitvi učinkovite infrastrukture, ki zaradi manjšega volumskega izkoristka vodika zahteva nov pristop.

V tem polju križanja interesov, ki je posledica konkurenčnosti delnih družbenih sistemov, se odpira prostor za položaj 'funkcionalnega antagonizma' (Schimank) intermediarnih struktur. "Funkcionalni antagonizem pomeni, da odnos odvisnosti med znanostjo in državno oblastjo ni enostranski." (ibid., 177) Ko znanost zadosti dvema izključujočima se zahtevama, je potrebna odločitev. Ta odločitev je v rokah politike, ki v modernih nehierarhiziranih družbah nima moči samoodločanja, ampak

⁸ Utopična idealna družba ni nič drugega kot nemogoči seštevek vseh partikularnih idej o univerzalni skupni ideji: več proizvodnje, manj onesnaženosti; več denarja, manj dela; več zdravja, več užitek; učinkovitejša oborožitev, mir na Zemlji; hitrejši avto, varnejši avto ... Za psihoanalizo pa takšen seznam ni prav nič utopičen. Mesto, kjer soobstoje protislovij ni vprašljiv, kjer je ne-A enako A, je seveda nezavedno.

⁹ Avtomobil za gorivo uporablja tekoči vodik (-250 °C); z enakimi voznimi lastnostmi, kot jih ima bencinski avtomobil, ki za okoli 400 km vožnje potrebuje 40 litrov bencina, za isto razdaljo potrebuje 140 litrov tekočega vodika. Ti avtomobili so nared za serijsko proizvodnjo, majhen odstotek najnovejših modelov BMW-jeve serije 7 pa je že peta generacija v razvoju avtomobilov na vodikov pogon.

odločitve dosega z dvostranskim sodelovanjem z drugimi delnimi sistemi. Intermediarne strukture, ki se realizirajo v znanstvenih svetih, etičnih komisijah, recenzentskih panelih in tako dalje ter vključujejo tako strokovnjake kot laike za obe področji, se znajdejo v vlogi posrednika, porote, ki neodvisno tehta argumente ter tako ostaja zvesta obema stranema (cf. *ibid.*). Če ta dvostranska zvestoba v resnici obstaja, so intermediarne strukture v primeru avtomobilov na vodikov pogon dosedaj podlegale kratkoročnim pozitivnim učinkom za ceno dolgoročnih negativnih posledic, če pa ne, pa ni razloga, da ne bi te množice intermediarnih struktur videli kot množico konkurenčnih delnih posredovalnih sistemov, ki med seboj vzpostavijo prav tisto polarnost odnosov, ki so jih z vzpostavitvijo skušale preseči. Namesto da bi napravile soodvisno sintezo, zavzamejo eno od stališč.

Frenetična aktivnost je znanost pripeljala do točke, ko se je postavilo vprašanje odgovornosti za posledice rabe njenih izdelkov. Vedno glasneje se govori o negativnih posledicah znanstvenih eksperimentov in produktov za družbo. Resnično smo danes sposobni mater Zemljo razstreliti na prafaktorje. Znanost torej trči na zahtevo po omejevanju. S to zahtevo pa ima nenehne težave. Če je znanost gonilo napredka, ves čas zazrta naprej, v prihodnost, ki bo z njeno pomočjo 'boljša', se zdi, da je na mestu očitke, da znanost ne vidi 'dovolj' naprej, toliko naprej torej, da bi videla tudi negativne posledice prizadevanj. Znanost vidi naprej ravno toliko, kolikor je potrebno, torej toliko, da dobi zeleno luč, da se zagotovijo finančna sredstva in da projekt steče. Temu in podobnim očitkom se mora znanost postaviti po robu, saj velja: kar je predmet pogajanj, kompromisov, komisij, prepovedi, se nanaša strogo na aplikacijo znanstvenih dognanj v praktično življenje; to smo v uvodu umestili v register domišljije, torej nezavednega. Kaj z vednostjo, ki je v realnem, počne človek, ni problem znanosti, ki to vednost odkriva.

Stroga znanost je po bistvu izven dihotomije dobro/slabo, je izven reda pomena, saj je pogoj znanosti ravno izničenje vsakršnega pomena. Če je prej svet opeval ultimativnost božjega stvarstva, je danes nem. Govoričenje o trpljenju Zemlje je neznanstvena retorika. Rezultatov, do katerih je moč priti na podlagi dognanj stroge znanosti in imajo dobre ali slabe posledice za človeštvo, nikakor ne smemo projicirati nazaj na znanost, saj strogo vzeto niso več v njeni domeni. Ne moremo reči, da je znanost kriva za onesnaženje, zanj je kriv človek. Znanost v strogem pomenu je začela s častno nalogo odkrivanja *naravnih zakonitosti* (vednosti v realnem) in takrat so ljudje že vedeli, da narava ni nič človeku prijaznega. Če človek pade v prepad, se ne bo nič bolj brutalno raztreščil, če nam bo neki znanstvenik posredoval podatke o globini prepada, dolžini leta, času padca, sili trka, višini odboja, vzdržljivosti človeških kosti in tkiva, pomenu kalcija ...

Ker je raba znanstvenih produktov prepuščena človekovi domišljiji (resnična uporabnost je precej kontingentna v razmerju do primarnega namena), inter-

mediarnih struktur ne čaka preprosto delo. Dejstvo je, da kdor danes hoče moč, potrebuje tehnologijo; če njegovi nameni niso legalni in širše družbeno sprejemljivi, ima vedno možnost celoten znanstveni korpus prenesti v ilegalo, podzemlje, in tam zgraditi svoj peklenški stroj. O antagonistični naravi znanosti v družbi nas nemara najbolj lucidno pouči sistem, ki se na prvi pogled zdi od znanosti oddaljen svetlobna leta: pop kultura. Pa vendar je znanost z razvojem globalnih komunikacij in medijev pop kulturo šele omogočila. In prav pop kultura kot simptom nas opozarja na negativno plat stvarnika. Vzemimo za primer filme o Jamesu Bondu. Bond je agent angleške tajne službe, '007 – licence to kill', ki ima v vsakem filmu opraviti z ultimativnim kriminalcem, poosebljenim Zlom, ki z nepredstavljivimi načrti tako ali drugače ogroža svet. Ta lik negativca je zelo zanimiv. Gre za visoko in vsestransko izobraženega moža, genija, z neusahljivim virom financ, trdno verujočega v svojo 'stvar' in obkroženega z anonimnimi, a najprodornejšimi znanstvenimi umi, ki operirajo z najnaprednejšo tehnologijo. Zlikovčev brlog je pravi hi-tech playground, NLP, nekaj enkratnega, potencial brez meja, progresivna znanost. Toda – paradoksalno ali ne – Bondova naloga je *v imenu človeštva* (Bond nikoli ne reši manj kot sveta) ta potencial uničiti, izbrisati. Kot bi se vseh znanstvenih rešitev, ki so jih dohnali v laboratoriju, v resnici držalo nekakšno zlo.

Film z istim naukom (kaj se zgodi, če znanost pride v napačne roke), a mnogo bolj subverziven, so Gremlini, kjer nimamo opraviti s klasičnim likom kriminalca, ki zlorablja znanost, ampak z navadnimi ljudmi, ki so jim podarjena majcena prijetna bitjeca, ki jim bodo prinesla srečo v življenju. Držati bi se morali le nekaj preprostih pravil, kar jim seveda spodleti. Analogija je naslednja: Gremlini, s katerimi nepravilno ravnaš, so kot aplikativne znanosti brez etične refleksije: vse se konča s katastrofo, toda še vedno je možnost za *sequel*. Toda pazite, da vam znanost ne pade v vodo.

LITERATURA

- KOYRÉ, A. (1988): *Od sklenjenega sveta do neskončnega univerzuma*, Studia Humanitatis, Ljubljana.
- LACAN, J. (1985): *Še*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana.
- LACAN, J. (1996): *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana.
- MALI, F. (1998): "Intermediarne strukture in družbeni sistem znanosti", Družboslovne razprave št. 27/28, Inštitut za družbene vede, Ljubljana.
- MILLER, J.A. (1983): "Pet predavanj o Lacanu v Caracasu", v: ŽIŽEK, S., (ur.): *Gospodstvo, vzgoja, analiza*, DDU Univerzum, Ljubljana.
- MILLER, J.A. (1994): "Novemu označevalcu naproti", Problemi št. 2/3, Ljubljana.
- MILLER, J.A. (2001): *O nekem drugem Lacanu*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana.
- ŽIŽEK, S. (1987): *Jezik, ideologija, Slovenci*, Delavska enotnost, Ljubljana.
- ŽIŽEK, S. (2001): *On Belief*, Routledge, London.